

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы
Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева
The Eurasian academy of law named after D.A. Kunaev

Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері,
заң ғылымдарының докторы, профессор
Өмірәлі Шакарапұлы Жалаиридiң
80-жылдық мерейтойына орай өткізіліп отырған
«Жаңа Қазақстанның құрылысы: саяси-құқықтық, экономикалық
және әлеуметтік-мәдени негіздері»
атты тақырыптағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции на тему:
«Строительство Нового Казахстана: политико-правовые,
экономические и социально-культурные основы»,
посвященной 80-летию заслуженного деятеля Республики
Казахстан, доктора юридических наук,
профессора Жалаири Өмірәлі Шакарапұлы

MATERIALS

International scientific practical conference on the topic:
"Construction of a New Kazakhstan: political and legal, economic and
socio-cultural foundations",
dedicated to the 80th anniversary of the Honored worker of the
Republic of Kazakhstan, Doctor of Law,
Professor Zhalairi Omirali Shakarapuly

Beisegul D. T., Aliyeva M. V. Consequences of online education.....	174
Бекбаева М. К. Бюджеттік саясатты жетілдірудің әлемдік тәжірибесі және оны қазақстандық тәжірибеде қолдану	177
Биржанова К. С. О роли Жалаири Омрали Шакарапулы в развитии юридического образования в независимом Казахстане	182
Дегенбаев А. А. Шоманов Б. Ш. Жаңа Қазақстанды құрудағы діни экстремизм және терроризмнің профилактикасының маңызы.....	187
Дуйсенов Е.Э. Қазақстан құқығының шебері	192
Ержанова А. Е. Аксиологические основания национальной идентичности	196
Жанузакова Л. К., Караев А.А. Проблемы законодательного обеспечения реализации конституционной реформы в условиях строительства «Нового Казахстана»	203
Жетписбаев Е. С. Зияткерлік меншік құқығын қорғау ел дамуының негізгі бастауы	208
Ибрагимова Ф. Г. Механизмы внедрения в корпоративную культуру концепции «Well-being» в организациях образования	211
Иржанов Р. С., Дуйсенбай А. А. Информационные аспекты противодействия распространению радикальной идеологии	215
Kaliyeva G., Masabaeva A., Sakhanova L. Development of the system of regulation of inflation, employment and unemployment in the context of the construction of new Kazakhstan	221
Калиева Г.С., Абдуллина Л.М., Нурпеисов Р.В. Некоторые вопросы института омбудсмена в Казахстане	228
Қуаналиева Г. А., Абишева М. Н. Қылмыстық заңнаманы жетілдірудің кейбір мәселелері	232
Кудайбергенов М.Б. О целесообразности внедрения института психологической экспертизы законопроектов	240
Курманалиева Э.Б. Қазақстан Республикасының әлеуметтік кәсіпкерліктің жағдайы	244
Күрішбай Н.А., Бексұлтан Е.М., Игиликова М. Оптимальное управление линейных систем с ограничениями	248
Khudaykulov F. K. Causal link in criminal law and its relationship with determinism: theoretical instrumental analysis	255
Майбасаров О.К. К вопросу о традиционном казахском обществе	260
Масабаева А.М. Нурханова А. Г. Цифрлық зияткерлік активтерді бағалау: тәсілдері мен әдістері	265
Мергенбаева А. Н. Использование цифровых образовательных ресурсов в преподавании английского языка	272
Разиева Д. Б. Правовые аспекты управления социально-трудовыми конфликтами в Республике Казахстан	277
Раимкулов А. А. Analysis of the concept of corporate legal relation	285
Рақимбаев Э. Н., Ли С. О., Султан Ж. А. Концептуальные основы реализации инноваций Президента Республики Казахстан К.Ж. Токаева в контексте децентрализации органов государственного управления и развития	

3. Корнеева Н.В. Конституционно-правовые основы деятельности Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. - Санкт-Петербург, 2004. - 170 с.

4. Хаманева Н.Ю. Защита прав граждан в сфере исполнительной власти. – М., 1997. - 376 с.

5. Галямова Д.Р. Условия и факторы эффективности института Уполномоченного по правам человека (омбудсмена) // ANALITIK. - 2003. №2. – С.35-38.

6. Административное право: Учебник / Под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. – М.: Юрист, 2000. - 728 с.

7. Козлов Ю.М. Административное право: Учебник. – М.: Юристъ, 2007. - 554 с.

Куаналиева Гульдана Амангельдиевна
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университетінің профессоры, з.ғ.д.

Абишева Меруерт Нұрланқызы
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті, заң факультетінің
1-курс магистранты

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қылмыстық құқық нормасы орын алған қылмыстық құқық бұзушылыққа байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді. Ал бұл қоғамдық қатынастар, ең алдымен қылмыстық заңнама қағидаларынан (принциптер) бастау алуы маңызды.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасының «Құқықтық саясаттың негізгі қағидаттары» атты 3-бөлімде: «Жеке тұлғалар мен ұйымдардың негізгі құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау қоғамдық және мемлекеттік өмірдің барлық салаларында бірінші кезекте және тиімді қорғауға жататын негізгі болып табылады.

Сот және құқық қорғау жүйесі органдарының осы саладағы қызметі өте маңызды, өйткені олар бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтірудің кепілі болып табылады.

Осыған байланысты жоғарыда көрсетілген органдарды тиісті заңнамалық базаны жетілдіру арқылы ғана емес, тиісті институционалдық шаралар қабылдау арқылы да тұрақты дамыту маңызды міндет болып табылады» деп көрсетілудің өзі табиғи заңдылық [1].

3 шілде 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қазіргі таңда көптеген өзгерістер мен толықтыруларға ұшырағаны мәлім. Бұл өзгерістер мен толықтырулар едәуір дәрежеде қылмыстық саясатқа өз әсерін тигізді. Қылмыстық кодексте қылмыстық-құқықтық саясат стратегиясы қылмыстылықпен күрес саласындағы саясаттың ажырамас бөлігі ретінде жүзеге

асырылуы қажет. Бүгінде қылмыстық заңнамадағы соңғы өзгерістер мен толықтырулар 12.09.2022 жылы енгізіліп отыр [2].

Қылмыстылық ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер төндіреді. Сондықтан кез келген мемлекеттің мақсаты жеке тұлғаның, қоғамның және жалпы мемлекеттің қылмыстық құқық бұзушылық қол сұғушылықтан қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін мемлекеттің осы саладағы қызметі қылмыстық саясаттың мәнін құрайды. Кең мағынада қылмыстық саясат дегеніміз қылмыстылыққа қарсы күрес стратегиясы, ол қылмыстық-құқықтық, қылмыстық-процессуалдық, қылмыстық-атқарушылық, жедел-іздістіру құралдары мен әдістерін пайдалана отырып жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтан қамтамасыз ететін мемлекеттік қызметтің кең көлемдегі бағыты.

«Қылмыстық-құқықтық принциптер - заң шығарушыға, ғылымға, құқық қорғау және қолдану органдары мен азаматтарға қылмыспен қарсы күрсе жүргізу саласындағы қажетті, негізі және міндетті ережелердің көрінісі болып табылады» [3,19 б.].

Барлық сөздіктерде қағида (лат. principium-басталуы, негізі) кез - келген теорияның, ілімнің, ғылымның, дүниетанымның, саяси ұйымның және т.б. негізгі бастапқы орны ретінде түсіндіріледі [4, 614 б.]. Демек, құқық қағидалары, оның ішінде қылмыстық құқық қағидалары, бастапқы ережелер мен тұжырымдардың жиынтығы болып табылады. Қылмыстық құқықтың қағидаларын ғылымында жекелеп бөліп көрсету шамамен 18 ғасырдың соңында, әйгілі француз ойшылдарынан бастама алады.

Қылмыстық құқық қағидалары - бұл қылмыстық құқық жүйесін айқындайтын, сондай-ақ қорғаушы және нақты-реттеуші қылмыстық-құқықтық қатынастар субъектілеріне арналған нормативтік берілген негізгі бастаулар болып табылады.

Отандық қылмыстық құқық ғылымында бұл мәселеге Қазақстанның көрнекті ғалымдарының бірі, профессор Р.Т. Нұртаев ерекше көңіл бөледі. «Қылмыстық құқық нормаларын бекіту және қағидаларды мүлтіксіз сақтау мемлекет жүргізіп отырған қылмыстық саясаттың тиімділігін арттыру үшін маңызды шарт болып табылады. Қылмыстық саясат мәселелерін әзірлеуді қамтитын құқықтық әдебиеттерде қылмыстық саясаттың негізгі қағидаларын бөліп көрсету мен теориялық түсінудің ерекше маңыздылығына баса назар аударылады. Олар мемлекет жүргізіп отырған қылмыстық саясаттың негізгі бағыттарын анықтауға бағытталған, оның мақсаттары мен міндеттерін нақтылауға бағытталған жалпыланған векторлар ретінде қарастырылуы керек. Біздің ойымызша, қылмыстық саясат қағидаларының жүйесін қазіргі заманғы тұрғыдан көрсететін дұрыс көріністі құру мүддесінде, біздің ойымызша, заңдылық, әділеттілік, демократия, гуманизм және басқалар сияқты мемлекет жүргізіп отырған қылмыстық саясаттың негізгі қағидаларының маңыздылығына баса назар аударған жөн болар еді» [5, 120-121 б.].

Қағидалар туралы мәселе көптеген Ресей ғалымдарының еңбектерінде зерттелген: Беляев Н.А., Бойко А. И., Бытко Ю. И., Васильев Н.В., Виттенберг Г. Б., Галиакбаров Р. Р., Загородников Н.И., Здравомыслов Б. В., Игнатов А. Н., Келина С. Г., Кленова Т. В., Козаченко И. Я., Кригер Г. А., Кудрявцев В. Н., Кузнецова Н.Ф.,

Лопашенко Н.А., Ляпунов Ю. И., Миньковский Б. С., Наумов А. В., Пирвагидов С. С., Пудовочкин Ю. Е., Сахаров А. Б., Трайнин А. Н., Уржинский П, Фефелов П. А., Филимонов В. Д., Шаргородский М. Д., Якуб М. Л. және т. б. Қылмыстық құқықтың жеке қағидалары бірқатар ғалымдардың диссертациялық жұмыстарында арқау болды: Галактионов С.А., Грязнова А.И., Епифанов Б.В., Кияйкин Д.В., Коршиков И.В., Попов А.Н., Семенова И.С., Чередниченко Е.Е., және т.б.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қағидаларға қатысты жеке норма бекітпейді, қылмыстық құқық қағидаларын сақтаудың маңыздылығын, олардың заң шығару және құқық қолдану қызметіндегі орны туралы атап көрсететін нормалар жоқ. Тек кейбір қағидалар қылмыстық заңнаманың жекелеген баптарында бекітілген.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сүйене отырып, қылмыстық құқықтың бірқатар қағидаларын тұжырымдауға болады, олар құқық қолдану тәжірибесінде іске асырылуға тиіс.

Заңдылық принципі, оның мәні іс-әрекеттің қылмыстылығы мен жазалануы тек қылмыстық заңмен анықталуы керек. ҚР ҚК - де бұл қағида 10-бапта бекітілген. Іс жүзінде, бұл принципті іске асыру қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты құрамының белгілеріне тікелей жатпайтын әрекеттерді жасанды криминализациялау әрекеттерінен толық бас тартуға әкелуі керек, тіпті егер бұл әрекеттер қоғам үшін белгілі бір қауіп төндірсе де. Бұл жерде тағы бір маңызды толықтыру бар, Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабы 4-тармағының 10-тармақшасына сәйкес қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейді [6]. Бұл норма ҚР ҚК-нің 4-бабында бекітілген, яғни қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейді.

Заңдылық қағидасының маңызы: 1) қылмыстық іс-әрекеттердің толық тізбесін қамтитын жалғыз нормативтік акт Қылмыстық Кодекс болып табылады; 2) іс-әрекеттердің қылмыстылығын белгілейтін және жаңа заңдар қабылдау арқылы қолданысқа енгізілген нормалар Қылмыстық Кодекске міндетті түрде енгізілуге жатады; 3) қылмыстық заңның мәтіні жалпы жұрттың назарына ресми жариялануға тиіс; 4) қылмыстық іс-әрекеттердің жазаланушылығы оларды жасаудың өзге де қылмыстық-құқықтық салдары да тек қана Қылмыстық Кодексте айқындалады; 5) қылмыстық құқық бұзушылықтар тізбесі толық болып табылады, ал «ұқсас» норманы (ұқсастықты) қолдануға жол берілмейді.

Азаматтардың заң мен сот алдында теңдігі қағидасы ҚР Конституциясының 14-бабында жарияланған. ҚР ҚК-нің 15-бабының 4-бөлігінде «Қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған адамдар шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, сеніміне, қоғамдық бірлестіктерге қатыстылығына, тұрғылықты жеріне немесе өзге де кез келген мән-жайларға қарамастан заң алдында тең» делінген [2].

Азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидатын ескере отырып, сот төрелігі немесе мемлекеттік басқару саласында жұмыс істейтін адамдардың қылмыстық жауапкершілігінің ерекшеліктері туралы мәселені естен шығаруға болмайды. Судьяларды, мемлекеттің жоғары лауазымды тұлғаларды қылмыстық жауапкершілікке тартудың өзіндік ерекшелігі бар екені белгілі (мысалы, жоғары

тұрған соттың заң шығарушы органды және т.б. қылмыстық қудалауға рұқсат алуы). Бұл орайда азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидатына қайшылық жоқ па, деген сұрақ туындайды.

Біздің ойымызша, ешқандай қайшылық жоқ, өйткені біз аталған тұлғаларға қатысты жаза тағайындау туралы емес, қылмыстық жауапкершілікке тарту рәсімінің ерекшелігі туралы айтып отырмыз. Демек, сот төрелігі немесе мемлекеттік басқару саласында жұмыс істейтін адамдардың қылмыстық жауапкершілігінің ерекшеліктері туралы мәселе қылмыстық-құқықтық емес, процессуалдық болып табылады.

Қылмыстық заңның өте маңызды қағидасы - қылмыстық іс-әрекетті жасағаны үшін кінәлі жауапкершілік. ҚР ҚК 19-бабында бекітілген осы қағидаға сәйкес «Адам өзінің кінәсі анықталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттері (әрекеттері немесе әрекетсіздігі) және туындаған қоғамға қауіпті зардаптар үшін ғана қылмыстық жауаптылыққа жатады». Кінә адамның жасаған әрекетіне және оның салдарына психикалық қатынасы ретінде қылмыстық құқық бұзушылықтың негізгі компоненттерінің бірі болып табылады. Осылайша, кінәсіз қылмыстық құқық бұзушылық жоқ, ал қылмыстық құқық бұзушылықсыз жаза жоқ.

Объективті кінә тағуға, яғни кінәсіз зиян келтіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа жол берілмейді. ҚР ҚК-нің 23-бабында кінәсіздікпен зиян келтіру ұғымы түсіндіріледі. «Егер әрекеттерді (әрекетсіздікті) және қоғамға қауіпті туындаған зардаптарды жасаған адамның пиғылында болмаған болса, ал мұндай іс-әрекетті абайсызда жасағаны және қоғамға қауіпті зардаптар келтіргені үшін осы Кодексте қылмыстық жауаптылық көзделмесе, іс-әрекет кінәсіздікпен жасалған деп танылады».

Қылмыстық заңнамада осы қағиданың болуы азаматтарды құқық қорғау құрылымдарының ықтимал озбырлығынан қорғауға кепілдік беруге тиіс, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары мен соттар жұмысының сапасына қойылатын талаптардың артуын көздейді.

Белгілі ғалым профессор Е.О. Алауханов әділ атап өткендей, «Қылмыстық заңнамада осы қағиданың болуы азаматтарды құқық қорғау құрылымдары тарапынан ықтимал өз өкілеттіктерін теріс пайдаланудан қорғайды, осы қағиданы елемеу қылмыстық істі қысқартуға алып келеді» [7, 23 б.].

Жеке жауапкершілік қағидасы тікелей кінәлі жауапкершілік қағидасынан туындайды. ҚР ҚК 15-бабына сәйкес: «Қылмыстық құқық бұзушылық жасалған уақытта он алты жасқа толған, ақыл-есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады». Қылмыстық жазаланатын іс-әрекет үшін кінәлінің жеке жауапкершілігі қағидасы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушыларды қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселелерін шешу кезінде өзінің нақты іске асырылуын табады. Мәселен, ҚР ҚК 28-бабының 1-бөлігіне сәйкес: орындаушы, ұйымдастырушы, азғырушы, және көмекші қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылар болып танылады. ҚР ҚК 29 және 30, 31-баптарында қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушылардың жауапкершілігінің дараландырылған шаралары, сондай-ақ адамдар тобы жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін адамдардың жауаптылығы көзделген.

«Жеке жауапкершілік туралы ереже қылмыстық құқықтың барлық принциптерімен тығыз байланысты. Мәселен, азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидасы, ең алдымен, қылмыстық жауаптылықтың бірыңғай негізін (қылмыстық заңда қарастырылған қылмыс құрамының барлық белгілері бар әрекетті жасау), қылмыс жасаушының жеке қатысуын (кем дегенде қылмысқа қатысушы ретінде) анықтайды.

Кінә туралы мәселе қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған адам болған кезде ғана туындайды. Сонымен қатар, кінә (адамның өзі жасаған қоғамға қауіпті іс-әрекетке және оның салдарына қасақана немесе немқұрайлылық түрінде психикалық қатынасы) психикасы бар субъектісіз және ол жасаған қылмысқа психикалық көзқарасқа қабілетті болғандықтан ғана мүмкін емес, яғни бұл субъектінің жеке жауапкершілігінсіз мүмкін емес.

Тек жеке жасалған қылмыс заңды, әділ және адамгершілік жазаның негізінде болуы мүмкін. Сондықтан жеке жауапкершілік туралы ереже қылмыстық заңнама принципінен гөрі қылмыстық жауапкершілік негізінің қажетті элементі (алғышарты) болып табылады» [8].

Қылмыстық құқықтың келесі қағидасы - әділдік қағидасы. Ол соттарға жолданған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін, кінәлінің жеке басын, оның ішінде қылмыстық құқық бұзушылық жасалғанға дейінгі және одан кейінгі мінез-құлқын, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды, сондай-ақ тағайындалған жазаның сотталған адамды түзеуге және оған әсер етуін ескере отырып, әділ жаза тағайындау туралы норманың (ҚК-нің 52-бабы) талабынан көрінеді. Бұдан басқа, ҚР ҚК-нің 4-бабында ҚР Конституциясының 77-бабы 3-тармағының 1-тармақшасында жарияланған бір қылмыстық құқық бұзушылық үшін қайтадан қылмыстық жауаптылыққа тартуға жол бермеу туралы талап бекітіледі.

Айта кету керек, «әділеттілік» категориясы, мәні бойынша, субъективті сипатқа ие, яғни белгілі бір соттың (судьяның) субъективті көзқарастарына байланысты. Алайда, сонымен бірге қылмыстық заң жаза тағайындау кезінде (не қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шараларды қолдану туралы мәселені шешу кезінде) міндетті түрде есепке алынуға жататын мән-жайлар:

- жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі;

- осы іс-әрекеттің жасалу мән-жайлары;

- кінәлінің басқа (жеке) сипаттамалары.

Өз кезегінде, қоғамға қауіптіліктің сипаты мен дәрежесі қылмыстық құқық бұзушылықтың сапалық-сандық қасиеттерін көрсетеді: қол сұғу объектісінің маңыздылығы, келтірілген залалдың мөлшері, қол сұғу қарқындылығы және т.б.

Қазақстан Республикасының Конституциясынан қылмыстық құқықтың тағы бір қағидасын бөліп көрсетуге болады. Бұл - ізгілендіру қағидасы. Оның мазмұны Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет болып жарияланатын, ең қымбат қазынасы адам және адамның құқықтары мен бостандықтары болып табылатын Конституцияның 1-бабында белгіленген нормадан бастау алады. Нақ сондықтан да, қылмыстық қуғын-сүргіндердің болмай

қоймайтын қатаңдығын ұғына отырып, заң шығарушы оларды айтарлықтай айқын-Конституциялық негіздермен шектейді. Қазақстан Республикасы Конституциясының 17-бабының 2-тармағына сәйкес: «Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды». Бұл Конституциялық норма ҚК-нің 39-бабының 2-бөлігінде жазаға қатысты нақтыланды: «Жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді».

Ізгілік қағидасы, өз кезегінде, қылмыстық құқықтың екі маңызды міндетін анықтайды:

- 1) заңға бағынатын азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- 2) қылмыскердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Бұл қағиданы іске асырудың жарқын дәлелі, бір жағынан, жеке адамның қауіпсіздігіне қол сұғушылық үшін жауапкершілікті белгілеу және қатайту (экстремизм мен экстремистік әрекеттер үшін, терроризм мен террористік әрекеттер үшін, сондай - ақ басқа да әлеуметтік қауіпті қол сұғушылықтар үшін), екінші жағынан, қылмыстық қуғын-сүргінді жеңілдету, мысалы, әйелдер мен кәмелетке толмағандарға, қарт адамдарға, мүгедектерге қатысты. Ізгілендіру қағидасы қылмыстық заңнаманы қолдану бөлігінде ғана емес, жалпы Қазақстан Республикасының қылмыстық саясаты деңгейінде де көрініс табады. Сонымен қатар, біздің мемлекетімізде қабылданатын рақымшылық туралы заңдар қылмыстық құқықтағы ізгілендіру қағидасының өмірлік шындықта жүзеге асырылуының дәлелі болып табылады.

Қылмыстық құқық доктринасында мынадай қағидалар да зерделенеді: қылмыстық қуғын-сүргін шараларын үнемдеу қағидасы; қылмыстық жауаптылық пен жазадан құтылмайтындық қағидасы; жазаны дараландыру қағидасы; демократиялық қағидасы жән т.б.

Ізгілік қағидасымен шекаралас жатқан, қылмыстық-құқықтық қуғын-сүргін шараларын үнемдеу қағидасы бар. Заң әдебиеттерінде бұл қағиданы ғалымдар сирек көрсетеді. Осы қағида тұрғысынан алғанда, ҚР ҚК-нің ерекше бөлігін әзірлеу кезінде қылмыстық іс-әрекеттерді криминализациялау немесе декриминализациялау туралы мәселе шешілді. Нәтижесінде, заң шығарушының пікірінше, аз репрессивті шаралармен күресуге болатын әрекеттердің белгілі бір бөлігі әкімшілік құқық бұзушылықтар санатына жатқызылды. Мәселен, 73-1-бап. Денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру әкімшілік заңнамамен реттеледі [9]. ҚР ҚК 52-бабының 2 бөлігіне сәйкес: «Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға оның түзелуі және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін қажетті және жеткілікті жаза тағайындалуға тиіс. Егер жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазаның онша қатаң емес түрі жазаның мақсатына жетуді қамтамасыз ете алмайтын болса ғана, ол үшін көзделгендері арасынан неғұрлым қатаң жаза түрі тағайындалады».

Қылмыстық құқықтың келесі қағидасы - қылмыстық жауаптылық пен жазадан құтылмайтындық қағидасы. Оған сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі әрбір адам қылмыстық жауаптылыққа және жазалауға немесе қылмыстық заңнамада көзделген өзге де ықпал ету шараларына тартылуға жатады.

Жазадан құтылмайтындық тұжырымы алғаш рет Ч.Беккаридің «О преступлениях и наказаниях» деген еңбегінде толыққанды зерттелген болатын.

Қазақстандық заң шығарушы осы қағиданы ҚР ҚК-де тікелей бекітпеген. Қылмыстық жауаптылық пен жазадан құтылмайтындық қағидасы, қылмыстық жауаптылыққа тартылмау иммунитеті институтымен, сондай-ақ қылмыстық заңдағы көтермелеу нормаларымен әлсіз үйлеседі. Бұл қылмыстық жауапкершіліктен босатудың негіздерін қамтитын нормаларға: шын өкіну, қорқыныш немесе шатасудың салдарынан қажетті қорғаныс шегінен асып кету, жәбірленушімен татуласу және т. б. жатады. Сондықтан, егер біз қылмыстық жауапкершілік пен жазаның сөзсіздігі туралы айтатын болсақ, онда заң қатаң белгіленген жағдайларда құқық қолдану процесінде осы принциптен алшақтау мүмкіндігін қарастыратынын есте ұстаған жөн.

Қылмыстық жазаны жеке даралау қағидасы жазаны тағайындау кезінде есепке алу бойынша ұсыныстарды, қылмыстық әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесін, сондай-ақ кінәлінің жеке басының сипаттамасына қатысты ерекшеліктерді құрайтын басшылық ережелер жиынтығын шоғырландырады.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық жауапкершілікті жеке даралау дегеніміз қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға жауапкершілікті жүктеу процесінде нақты мемлекеттік мәжбүрлеу шарасын таңдау болып табылады. Жауапкершіліктің нақты шарасы, ең алдымен, кінәлінің жеке басының әлеуметтік қасиеттеріне, сондай-ақ жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығына сәйкес келуі керек. Басқаша айтқанда, дараландырудың мәні белгілі бір адамға оның жеке басын, жасалған қылмыстық әрекеттің сипаты мен ауырлығын ескере отырып, жауапкершіліктің нақты шарасын таңдау болып табылады.

Қылмыстық жауапкершілік пен жазаны жеке даралау қағидасы әділ жазаны тағайындауда маңызды рөл атқарады, өйткені қылмыстық құқық бұзушылықтың барлық қажетті шарттары мен себептерін, кінәлінің жеке басының ерекшеліктерін және ол жасаған іс-әрекетті ескере отырып, қылмыстық процесті жүзеге асыратын орган қылмыстық құқықтың міндеттерін тиімді жүзеге асырады.

Демократия қағидасы - қылмыстық заңдар тек жоғарғы заң шығарушы органмен қабылданып, олардың мазмұны бүкіл халықтың еркін білдіруден тұрады деген мәнді білдіреді. Заңды білмеу жауапкершіліктен босатпаса да, мемлекет қылмыстық заңдардың мәтіндері халықтың барлық топтары үшін қол жетімді болуы үшін қолдан келгеннің бәрін жасайды. Қылмыстық заңнамада демократия қағидасын өзектілендіруді біздің мемлекетіміз азаматтық қоғамның түрлі қоғамдық институттарына түрлі қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылға белсенді қатысу мүмкіндігін кеңейтумен байланыстыру заңды болып көрінеді. Мысалы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, құқық бұзушылықтың алдын алу мәселелерін регламенттейтін заңнамалық актілерде азаматтардың біздің

республикамыздағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске, құқық бұзушылықтың алдын алуға қатысуын көтермелейтін нормалар тұжырымдалған.

Қылмыстық-құқықтық қағидалар қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы күрес саласындағы заңнама, ғылым, құқық қорғау органдары және азаматтар үшін қажетті, іргелі және міндетті ережелерді көрсетеді. Қылмыстық құқық қағидаларын бұзу қылмыстық заңнаманың сапасы мен тиімділігіне теріс әсер етеді, оның негізгі міндеттері қоғамдағы негізгі игіліктер мен құндылықтарды қорғау, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылады. Қылмыстық құқық қағидалары бір-бірімен тығыз байланысты. Бір қағиданы бұзу басқа қағидаларды бұзуға әкелуі мүмкін.

Қылмыстық құқық қағидалары - бұл қылмыстық құқық саласындағы әлеуметтік шындыққа әсер ететін, оның шекаралары мен мазмұнын анықтайтын құқықтық сана қағидалары. Қылмыстық құқық қағидалары – әділдік, теңдік, ізгілік, кінә және заңдылық тәжірибе көрсетіп отырғандай, әрқашан теорияда көрініс табуы, олардың барлық уақытта қоғаммен құқықтық сананың негізгі идеялары ретінде қабылдануына байланысты.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне қылмыстық заңнаманың қағидаларына қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігі туды. Көптеген мемлекеттердің қылмыстық заңнамаларында принциптер өз алдына бөлек нормамен реттеліп көрініс тапқан. Мысалы, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіндегі 1 тарау «Ресей Федерациясы Қылмыстық кодексінің міндеттері мен принциптері» деп аталады. Ондағы 3-7 баптар нақты принциптерге арналған.

ҚР ҚК-нің Жалпы бөлігінде «Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының қағидалары» деп аталатын жеке норманы көздеу керек, онда қылмыстық құқық қағидалары реттелетін ҚК-гі барлық нормаларды бір жерде топтастыру керек. ҚРҚК-не мынадай қағидаларды енгізуді ұсынамыз: заңдылық қағидасы; азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидасы; кінә қағидасы; қылмыстық жауапкершілік пен жазадан құтылмайтындық қағидасы; әділдік қағидасы; ізгілік қағидасы.

Қылмыстық құқық қағидаларының мазмұны қылмыстық заңнаманың әдеттегі нормалары арқылы да, оның принциптерін анықтайтын нормалар арқылы да қылмыстық заңнаманың құрылымына енеді, осылайша оның қағидаларының көрінісі болады. Болашақта қылмыстық заңнаманың қағидалары оның нормаларында бекітіліп, қылмыстық құқық қағидаларына мемлекет қамтамасыз ететін ресми, заңды нысан береді.

Құқық қолдану қызметінде қылмыстық құқық қағидаларын іске асыру процесінің тиімділігі тек қағидалардың нақты заңдылығының дәлдігіне және оларға құқық қолданумен тікелей байланысты қылмыстық заң нормаларының сәйкестік дәрежесіне ғана емес, сонымен бірге көбінесе мемлекеттің қылмыстық-құқықтық саясатының мазмұнына, қылмыстық құқықтың алдына қойылған міндеттердің айқындылығы мен әлеуметтік шындыққа сәйкестігіне байланысты болады.

Қазіргі Жаңа Қазақстанның қылмыстық заңнаманы ізгілендіру бағытындағы жүргізіліп жатқан іс-шаралар, ең алдымен негізгі қағидаларға сәйкес болуы шарт

және заң тарапынан заңнамада норма түрінде өз көрінісін табуы қажет деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасы. / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674#z120>.
2. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2022.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2.
3. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы / А.Н. Ағыбаев. - 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.
4. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М.: Наука, 1993. - 1752 с.
5. Нуртаев Р.Т. О совершенствовании действующего уголовного законодательства // Государство и право, 2017. - №1-2 (74-75). – С. 119-129.
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. / https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_.
7. Алауханов Е.О. Қылмыстық құқық (жалпы бөлім). Оқулық. - Алматы: ҚР Құқықтық сараптама және халықаралық ғылыми зерттеу орталығы, 2009. - 456 б.
8. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности // <https://www.litres.ru/vasiliy-malcev-5728948/principyu-ugolovnogo-prava-i-ih-realizaciya-v-pravoprimeritelnoy-deyatelnosti/chitat-onlayn/page-6/>.
9. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. / https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235/k14235_.htm.

Кудайбергенов Марат Болысович

к.ю.н., магистр психологии,

член РОО «Казахское психологическое общество»

О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ИНСТИТУТА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ЗАКОНОПРОЕКТОВ

Не будет ошибочным и завышенным утверждение о том, что все процессы жизнедеятельности человека в обществе, так или иначе, представляют собой психологию в самом широком смысле слова, так как таковые процессы являются психическими процессами по своей природе, включающими в себя собственно само *Сознание, Мышление, Интеллект, Чувственное познание (ощущение и восприятие), Эмоции, Внимание, Память, Влечения, Волю.*